

1. PSIHOLOGIJA KAO NAUKA

U prvom delu ovog poglavlju težište je stavljeno na određivanje predmeta psihologije, tj. onog šta ova nauka proučava. Data je definicija psihologije. Određeni su teorijski i praktični zadaci. Prikazane su teorijske i primenjene psihološke discipline. U drugom delu određeno je šta se podrazumeva pod metodama i tehnikama psihološkog istraživanja. Ponuđen je i prikaz glavnih metoda i tehnika koje se koriste.

Psihologija u centar svog interesovanja stavlja ljudsku dušu. Psihologiju kao nauku interesuju svi bitni aspekti odnosa čoveka i sveta. Na primer, šta je to što pokreće pojedinca na aktivnost, kako opaža svet, kako razmišlja o njemu, kako ga doživljava emotivno, na koji način uspostavlja odnose sa drugima, samo su neka od pitanja na koja psihologija teži da da odgovor. Ono što određuje psihologiju kao nauku je to što se proučavanju pojava pristupa sistematski, po pravilima naučnog mišljenja i primenom naučnih metoda, nakon čega se onda dobijena saznanja organizuju u celine (Hrnjica, Panić, Radoš i Krešić, 1997). Svaku nauku, pa tako i psihologiju definiše njen predmet proučavanja i metode koje koristi.

1.1.PREDMET PSIHLOGIJE

Po mišljenju Nikole Rota i Slavoljuba Radonjića (1992), psihologija proučava psihičku stvarnost ili psihički život, a njega čine psihički procesi, psihičke osobine i njihovo manifestovanje u ponašanju. Dalje, ovi autori objašnjavaju da psihički procesi kod ljudi mogu biti intelektualni (*opažanje, učenje, pamćenje, zaboravljanje i mišljenje*), emocionalni (*osećanja*) i konativni ili voljni (*motivacija, voljne radnje*). Rot i Radonjić psihičke osobine definišu kao relativno trajne odlike pojedinaca koje dolaze do izražaja u ponašanju ljudi. Takve su *navike, sposobnosti, temperament, potrebe, interesovanja*. Smatraju da psihologija proučava psihički život imajući u vidu dve vrste pojava. Prvu čine postupci i reagovanja pojedinaca, koje mogu opažati i ostali ljudi, a drugu čine neposredna iskustva koje imaju ljudi o svojim doživljajima (a oni se ne mogu neposredno posmatrati, kao snovi, na primer). Zbog toga oni tvrde da psihologija proučava psihički život ne samo na osnovu ponašanja, koje se može objektivno posmatrati, nego i na osnovu neposrednog, sopstvenog iskustva koje mi sami imamo ili iskustva drugih ljudi o kojem nam oni saopštavaju dok pričaju o sebi.

Navedene odlike psihologije sadržane su u sledećoj definiciji (Rot i Radonjić, 1992, str. 6):

„Psihologija se može definisati kao sistematsko izučavanje psihičkog života ljudi i životinja, a na osnovu proučavanja objektivnog ponašanja i neposrednog iskustva”.

Rot i Radonjić (1992, str. 6) razlikuju teorijske i praktične zadatke psihologije. U okviru svojih teorijskih zadataka ova nauka treba da odgovori na tri pitanja. Prvo je pitanje *šta?* – odnosno da što potpunije opiše psihičke pojave. Drugo je pitanje *kako?* – da pokaže kako se odvijaju psihički procesi i kako se formiraju psihičke osobine. I treće je pitanje *zašto?* – da otkrije uzroke pojedinih psihičkih pojava i objasni postupke ljudi.

Dakle, po mišljenju ovih autora, teorijski zadatak psihologije je da upozna karakteristike i zakonitosti psihičkog života. Praktični zadaci psihologije sastoje se u primeni rezultata psiholoških istraživanja u svakodnevnom životu i u različitim oblastima ljudske delatnosti.

Iako je psihologija relativno kasno postala samostalna nauka, veoma brzo se razvio velik broj teorijskih i primenjenih psiholoških disciplina. Njih ćemo detaljnije razmotriti u sledećem poglavlju.

1.2.PSIHOLOŠKE DISCIPLINE

Budući da proučavanje u psihologiji obuhvata širok spektar različitih vidova ljudskog funkcionisanja, može se govoriti o skupu naučnih disciplina koje čine ovu nauku. Sistem ovih naučnih disciplina povezuje izučavanje psihičkog života. Razlikuju se teorijske i primenjene psihološke discipline.

Po mišljenju različitih autora (Hrnjica, Panić, Radoš i Krešić, 1997; Rot i Radonjić, 1992), teorijske discipline su usmerene na to da sistematizuju i razviju postojeće znanje, dok su primenjene psihološke discipline orijentisane na primenu stečenih znanja u praksi radi povećanja kvaliteta života u različitim oblastima ljudske aktivnosti. Na Tabeli 1 prikazane su samo neke od teorijskih i primenjenih psiholoških disciplina. Pored ovih navedenih u tabeli, fiziološka psihologija, psihopatologija, psihometrija i druge, takođe spadaju u razvojne teorijske psihološke discipline, dok se od primenjenih mogu pomenuti vojna psihologija, psihologija menadžmenta, psihologija stvaralaštva¹.

Sa napretkom tehnologije i tendencijom da se povežu postojeća znanja iz različitih naučnih oblasti, razvile su se nove psihološke discipline. Takođe, menjale su se potrebe savremenog čoveka koje su oblikovale njegovo interesovanje. Recimo, prenatalna psihologija je relativno mlada i izuzetno atraktivna disciplina (više o tome: Jerotić, 2011). Psihologija plesa i umetničke igre je disciplina koja se tek razvija (više o tome: Vukadinović, 2019).

¹ Psihologija stvaralaštva koja se bavi proučavanjem stvaralačke ličnosti, kreativnog procesa, estetskim doživljajem i reakcijom publike, izuzetno se razvila u poslednje dve decenije (Marković, 2017; Ognjenović, 2003; Panić, 1997; Škorc, 2012). Tome su doprinele nove studije na polju kreativnosti, zatim, razvoj drugih disciplina kao što su neuroestetika, eksperimentalna estetika, kao i povezivanje znanja iz ovih oblasti.

Tabela 1

Pregled nekih teorijskih i primenjenih psiholoških disciplina (Rot i Radonjić, 1992, str.7–8)

Psihološke discipline	
Teorijske	Primenjene
Opšta ili generalna psihologija	Pedagoška psihologija
Proučava osnovne psihičke funkcije normalnog odraslog čoveka, kao što su, na primer, opažanje, učenje i pamćenje, mišljenje, motivacija, emocije.	Proučava psihološku stranu vaspitanja i obrazovanja, procese motivacije i učenja koji su bitni za uspešno obavljanje pedagoške delatnosti.
Razvojna psihologija	Psihologija rada
Proučava razvatak psihičkog života čoveka od njegovog rođenja do starosti. Prema tome koji period psihičkog života proučava, razvojna psihologija se deli na psihologiju detinjstva, psihologiju mladalačkog doba, psihologiju zrelog doba i psihologiju staračkog doba.	Proučava kako zavisi uspeh u radu od različitih psihičkih faktora. Bavi se i uticajem pojedinih vrsta poslova i radnih uslova na psihički život onih koji rade.
Socijalna psihologija	Mentalna higijena
Proučava uticaj socijalnih faktora na psihičke funkcije ljudi i na ličnost u celini. Bavi se ponašanjem pojedinaca u društvenim situacijama, kao i ulogom psihičkih faktora u društvenom životu neke osobe.	Predstavlja primenu psiholoških saznanja kada se radi o očuvanju duševnog zdravlja. Ukazuje na mere koje treba preduzeti da se izbegnu duševni poremećaji i razmatra različite nivoe prevencije duševnih bolesti.
Psihologija ličnosti	Klinička psihologija
Objedinjuje različita saznanje iz opšte i kliničke psihologije o ličnosti kao celovitom sistemu koji ima svoju strukturu, dinamiku i razvoj.	Izučava tegobe koje se mogu javiti u psihičkom životu osobe. Bavi se, takođe, utvrđivanjem njihove prirode i uzroka, odnosno postavljanjem dijagnoze i njihovim otklanjanjem tj. terapijom.

Ovaj odeljak završavamo zadatkom za čitaoce. Razmislite o nekom pitanju iz oblasti psihologije za koje se posebno interesujete. U kojoj psihološkoj discipline biste potražili odgovor na to pitanje?

1.3. METODE I TEHNIKE PSIHOLOŠKOG ISTRAŽIVANJA

1.3.1. Metode

Pod metodom Rot i Radonjić (1992, str. 10) podrazumevaju celokupni način organizovanja istraživanja. **Metod definišu kao opšti način organizivanja istraživanja nekog problema.** Po njihovom mišljenju, svako istraživanje ima više faza koje uključuju formulisanje istraživačkih problema, izradu plana istraživanja, izbor i proveravanje postupaka posmatranja, prikupljanja, beleženja, sređivanja i obrade podataka. Sledi faza prikazivanja rezultata i njihovo tumačenje. Ovi autori razlikuju objektivno i subjektivno istraživanje u zavisnosti od toga da li se ono izvodi na osnovu objektivno manifestovanih vidova ponašanja ili na osnovu doživljaja koje pojedinci imaju.

Izdvajaju se dve osnovne metode: metoda eksperimentalnog istraživanja i metoda sistematskog neeksperimentalnog istraživanja.

Eksperimentalno istraživanje odlikuje sistematsko menjanje uslova u kojima dolazi do neke pojave. Po njihovom mišljenju „uslovi koji se namerno menjaju u eksperimentalnom istraživanju nazivaju se *eksperimentalna ili nezavisna promenljiva*, dok se pojava koja se delovanjem menjanja uslova takođe menja naziva se *zavisna promenljiva*” (Rot i Radonjić, 1992, str. 10). Ovi autori sugerišu da je eksperimentalno istraživanje najpouzdaniji naučni postupak za otkrivanje uzročnih veza među pojavama, međutim, skreću pažnju na to da ovaj metod nije izvodljiv u svim slučajevima, a veoma često nije ni etičan.

Sistematsko neeksperimentalno istraživanje, po mišljenju Rota i Radonjića (1992, str.11) „zasniva se na posmatranju koje se izvodi sa ciljem (određen je predmet i svrha posmatranja), sistematski (prati se sve što je od važnosti za ispitivanu pojavu) i istraživanje je kontrolisano (vodi se računa o uslovima u kojima se posmatra pojava)”².

Istraživanja u psihologiji veoma često se oslanjaju na subjektivne podatke. Drugim rečima, učesnici istraživanja izveštavaju o svom doživljaju. Takav naučni postupak naziva se **introspekcija ili samoposmatranje**. Ovaj postupak ima i prednosti i nedostatke.

Nedostaci introspekcije su u tome što je ona često nesiguran i nepotpun način prikupljanja podataka. Razlog tome je što ljudi često nisu spremni ili ne umeju da kažu prave razloge, na primer, nekog svog ponašanja. Prednost samoposmatranja se sastoji u tome što se o mnogim psihičkim procesima ne bi ništa moglo saznati bez introspekcije. Na primer stvaralački proces jednog umetnika bio bi nepoznanica bez njegovog introspektivnog izveštaja.

² Zanimljivi primeri istraživanja u različitim disciplinama psihologije mogu se pronaći u knjigama rezimea naučnog skupa „Empirijska istraživanja u psihologiji” koji se odražava svake godine (pogledati više na sajtu www.empirijskaistrazivanja.org).

1.3.2. Tehnike

Rot i Radonjić (1992, str. 14) tehnike psihološkog istraživanja definišu kao **postupke koji se koriste u pojedinim fazama istraživanja**. Tako se u fazi prikupljanja podataka mogu koristiti upitnik, intervju, skale procene i testovi, dok se u fazi sređivanja i obrade podataka koriste statistički postupci. Ovi autori te tehnike definišu na sledeći način (1992, str. 14–15):

Upitnik predstavlja prema određenim principima sastavljen skup pitanja koja mogu biti otvorenog i zatvorenog tipa.

Intervju podrazumeva usmeno postavljanje unapred pripremljenih pitanja kao i usmeno odgovaranje na njih.

Skale procene se koriste kada jedan ili više procenjivača treba da prikažu neki psihički proces ili neku osobinu na taj način što će označiti mesto koje im po njihovoj oceni pripada u nekoj lestvici ili skali.

Test predstavlja vrstu mernog instrumenta koji služi za proveravanje nekih svojstava predmeta ili organizma. Kada se testovi koriste za utvrđivanje određenih psiholoških odlika, reč je o psihološkim testovima. Postoje testovi sposobnosti kojima se ispituje opšta sposobnost, inteligencija ili posebna sposobnost. Zatim, testovi ličnosti kojima se ispituje da li kod pojedinca postoje određene osobine karaktera. I na kraju, postoje testovi znanja koji služe da se utvrdi znanje ispitanika.

REČNIK POJMOVA

Definicije važnih pojmova preuzete su od Nikole Rota i Slavoljuba Radonjića (1992).

Psihologija – sistematsko proučavanje psihičkog života ljudi i životinja, na osnovu proučavanja objektivnog ponašanja i neposrednog iskustva.

Metod – opšti način organizovanja istraživanja nekog problema.

Tehnike – posebni postupci koji se koriste u pojedinom fazama istraživanja.

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA

Šta proučava psihologija?

Kako se definiše psihologija?

Koje psihološke procese možemo razlikovati?

Šta je teorijski zadatak psihologije?

Šta je praktičan zadatak psihologije?

Navedite teorijske psihološke discipline.

Navedite primenjene psihološke discipline.

Kako se definiše metod u psihologiji?

Koje su osnovne metode psihološkog istraživanja?

Šta se podrazumeva pod pojmom tehnike psihološkog istraživanja?

Koje se tehnike koriste u psihologiji kada je reč o fazi prikupljanja podataka?

REFERENCE

- Hrnjica, S., Panić, V., Radoš, K., & Krešić, I. (1997). *Psihologija za II i III razred srednjih umetničkih škola*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Jerotić, V. (2011). *Čovek i njegov identitet*. Beograd: Zadužbina Vladete Jerotića
- Marković, S. (2017). *Domeni estetske preferencije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu i Dosije studio.
- Ognjenović, P. (2003). *Psihološka teorija umetnosti*. Beograd: Gutenbergova galaksija.
- Panić, V. (1997). *Psihologija i umetnost*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Rot, N. & Radonjić, S. (1992). *Psihologija, za II razred gimnazije*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Vukadinović, M. (2019). *Psihologija plesa i umetničke igre*. Pedagoški fakultet Sombor, Univerzitet u Novom Sadu. Novi Sad: Novosadski centar za istraživanje plesa i umetnost flamenka – La Sed Gitana.
- Škorc, B. (2012). *Kreativnost u interakciji*. Zemun: MostArt.

SAZNAJNI PROCESI

Definišući predmet psihologije, rekli smo da ona proučava psihički život ljudi i životinja. Zatim, da psihički život čine:

- Psihički procesi koji mogu biti:
 - intelektualni (opažanje, učenje, pamćenje, zaboravljanje, mišljenje)
 - emocionalni
 - konativni (motivacija i voljne radnje)
- Psihičke osobine
- Manifestiranje psihičkih osobina u ponašanju

U nekoliko narednih poglavlja bavićemo se intelektualnim procesima.

2. OPAŽANJE

U ovom poglavlju definiše se pojam opažanja i analiziraju se faktori koji utiču na ovaj saznajni proces. Pravi se razlika između oseta, opažaja i predstava. Definišu se geštaltistički zakoni organizacije draži u opažaje. Razmatra se i pojam pažnje kao i njena bitna svojstva. U posebnom odeljku se objašnjava opažanje osoba i česte greške koje nastaju u ovom procesu.

2.3. OSETI I OPAŽAJI

U uspostavljanju aktivnog odnosa između čoveka i sveta značajnu ulogu igra to kako ga čovek opaža. Raznovrsni čulni utisci, mirisi, boje, zvukovi, ukusi, dodiri, bol oblikuju naše opažanje koje nije haotično, već je organizovano u uređene celine.

Za razumevanje procesa opažanja od ključne važnosti je razlikovati termine **oset**³ i **opažaj**. Rot i Radonjić (1992, str. 39) oset definišu kao „čist neposredan čulni podatak, koji nastaje kao rezultat dejstva draži na čulne organe. Istovremeno, on je lišen interpretacije i osmišljavanja na osnovu prethodnog iskustva”. Oseti su, na primer, plavo, crveno, kiselo, gorko, tvrdo, hladno itd. Za razliku od oseta „kod opažaja prostim čulnim podacima pridružuje se i izvesno značenje” (Rot i Radonjić, 1992, str. 39).

Ovi autori skreću pažnju na to da je opažajni svet odraslog čoveka organizovan i uređen, te da on funkcioniše na osnovu **zakona organizacije draži u opažaje** (videti Sliku 3). Oni navode (Rot i Radonjić, 1992, str. 42):

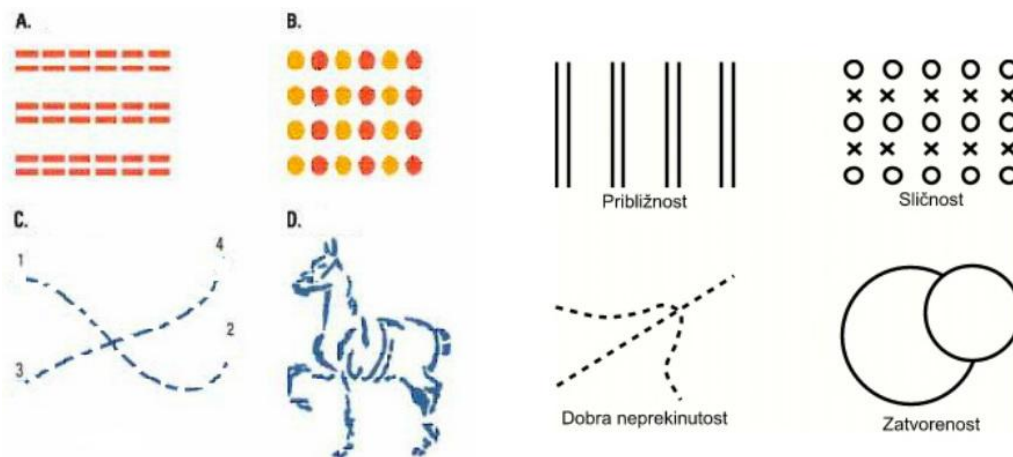
Zakon blizine prema kom se prostorno i vremenski bliske draži povezuju u celinu;

Zakon sličnosti podrazumeva da se objekti koji imaju slične karakteristike opažaju kao celina;

Zakon kontinuiteta ili zajedničke sudbine. Prema ovom zakonu draži koje imaju isti pravac rasprostiranja opažaju se kao celina;

Zakon dobre forme, simetričnosti podrazumeva da se draži koje obrazuju neku pravilnu figuru opažaju kao celina.

³ Za reč oset sinonimi su osećaj i senzacija. Važno je razlikovati oset kao prost čulni podatak od osećanja, koja obuhvataju naše reakcije na neko zbivanje, kao što su recimo, strah, bes, sreća, tuga i dr. (Milivojević, 2005, str. 12).

Slika 3. Prikaz zakona organizovanja draži: A) princip blizine, B) princip sličnosti, C) princip kontinuiteta i D) princip dobre forme (slika preuzeta sa <https://opazanje.weebly.com/>)

Čokorilo (2008, str. 99–100) naglašava razliku između pojma **opažaj** i **predstava**. On smatra da se predstave odnose na sadržaje svesti koji se javljaju pri sećanju na ranije predmete i pojave, za razliku od opažaja koji imamo kad draži neposredno deluju na naša čula. Dakle, predstave su sećanja na ranije predmete i pojave, tj. draži ne deluju tog trenutka na čula. Ukoliko kod čoveka ne postoji svest o razlici između predstave i opažaja, tada čovek ima halucinacije.

Ovaj autor, takođe, razlikuje *ejdetske (identične) predstave*, koje su po svojoj jasnoći bliske opažajima. Postoje i *hipnogoške predstave* koje se javljaju pred spavanje. One mogu biti izazvane namerno ili imati prisilan karakter jer se javljaju nezavisno od volje pojedinca.

2.2. PAŽNJA

Rot i Radonjić (1992) pažnju određuju kao stepen psihičke aktivnosti ili budnosti, i ukazuju na to da taj stepen može biti različit. Recimo, u dubokom snu je minimalan, u dremljivom stanju mali, dok je najizraženiji u stanju koncentrisanosti. Po njihovom mišljenju, stepen budnosti vezan je za posebnu nervnu strukturu – retikularnu formaciju, koja šalje brojne impulse u različite delove kore velikog mozga i tako ga drži u „budnom stanju”.

Kao *bitna svojstva pažnje oni* izdvajaju selektivnost i usmerenost, a činioce koji izazivaju pažnju dele u dve grupe (Rot i Radonjić, 1992, str. 44–46). Prva podrazumeva čovekovu prirodnu, urođenu osobinu da izvesne draži čoveku privlače pažnju. Takve su, na primer, veličina, promena veličine, jačine ili prestanak neke draži. Druga grupa obuhvata unutrašnje činioce poput motiva, interesovanja i očekivanja.

Oni zaključuju da pažnja nije samo deo opažanja, nego postoji i kod drugih psihičkih procesa. Dobar primer je recimo, estetski doživljaj za koji je karakteristična fokusiranost na određeni

objekat koji veoma snažno angažuje i fascinira osobu, dok se sva druga zbivanja u spoljnoj sredini istiskuju iz svesti (Marković, 2017).

2.3. OPAŽANJE

Čokorilo (2008, str. 96) opažanje definiše kao:

„proces kojim postajemo svesni predmeta oko sebe na osnovu njihovog delovanja na naša čula”.

On navodi i da se u faktore od kojih zavisi opažanje ubrajaju: karakteristike draži (njihov intenzitet, trajanje, organizacija), zatim, anatomsko fiziološka osnova opažanja (karakteristike čulnih organa, nervnih puteva, korteksa), kao i uticaj prethodnog iskustva, motivacije, stavova i osećanja (Čokorilo, 2008, str. 96).

Po njegovom mišljenju, iskustvo nam pomaže da na osnovu malog broja znakova prepoznamo objekat koji opažamo. Na primer, iskusan automehaničar će već na osnovu zvuka motora moći da pretpostavi o kakvom tipu kvara se radi. Zatim, motivacija i čovekove potrebe takođe će imati uticaj na opažanje. Ukoliko je osoba gladna, u šetnji gradom neće posmatrati butike ili druge prolaznike, već mesta na kojima se prodaje hrana. Interesovanje i vrednosti mogu, takođe da utiču na opažanje. Recimo, lakše se prepoznaju reči iz oblasti vlastitog interesovanja. Kultura je još jedan činilac koji ima uticaj. Kao što Arapi prepoznaju različite vrste peska tako i Eskimi razlikuju velik broj vrsta snega. Osećanja mogu značajno da utiču na naše opažanje. Na primer, kad smo zaljubljeni opažamo svet veselijim i inspirativnijim.

2.4. OPAŽANJE OSOBA

Po mišljenju Hrnjice i saradnika (Hrnjica, Panić, Radoš i Krešić, 1997), opažanje drugih osoba je važno za čoveka kako bi se orijentisao u odnosima sa drugim ljudima, te je zbog toga kod opažanja drugih ljudi uticaj ranijeg iskustva značajniji. Oni ukazuju na to da kod opažanja osoba pored verbalnog iskaza koji nam drugi saopštava, značajnu ulogu igraju fizička svojstva, izraz lica, pokreti, držanje tela, način na koji se osoba ophodi i stil oblačenja.

Rot i Radonjić (1992, str. 48) definišu:

„opažanje osoba je proces putem koga se nekoj osobi koja se neposredno opaža pridaju određena svojstva, osobine i namere”.

Oni smatraju da je opažanje osoba u većoj meri zaključivanje na osnovu iskustva i pod uticajem motivacije nego opažanje fizičkih objekata. Ovi autori pre svega misle na opažanje i ocenu

emocija i crta ličnosti. Objašnjavaju da se za opažanje i ocenjivanje tuđih emocija i crta ličnosti koristi više vrsta podataka, pre svega o pokretima mišića lica, koji za određenu emociju daju karakterističan izraz lica (videti Sliku 4).

Kada opažamo druge osobe značajnu ulogu u tom procesu ima prva impresija. Ona se definiše kao sud o nekoj osobi koji se donosi već posle kratkog susreta s njom (Hrnjica, Panić, Radoš i Krešić, 1997; Rot i Radonjić, 1992). Formira se brzo i bez dovoljno podataka, ali se može i promeniti kada se steknu novi podaci.

*Slika 4. „Žena koja plače” – Pablo Picasso
(slika preuzeta <http://galerija.metropolitan.ac.rs/>).*

Rot i Radonjić (1992, str. 51) navode tri razloga zbog čega su mnogo češće pogrešne ocene prilikom opažanja neke osobe, nego prilikom opažanja fizičkih objekata. Prvi razlog je postojanje manje pouzdanih oslonaca i čulnih podataka za opažaj. Drugi razlog je često naša pristrasnost pri opažanju. Treći razlog se tiče same osobe koju opažamo, recimo njene karakteristike, njena zatvorenost ili suzdržanost. Oni definišu nekoliko čestih **sistematskih**

grešaka koje proizilaze iz prirode procesa opažanja osoba. Nabrajaju ih i definišu na sledeći način (Rot i Radonjić, 1992, str. 52):

Greška halo efekta posledica je dejstva prve impresije na tumačenje kasnijih podataka, pri čemu površna ili pogrešna prva impresija odražava na tumačenje naknadnih podataka.

Dejstvo lične teorije predstavlja lično verovanje pojedinca da se neke crte uvek javljaju zajedno, recimo da je razmetljiva osoba uvek i ohola.

Greška neopravdane funkcionalne analogije jeste zaključivanje o nekim psihičkim osobinama na osnovu određenih fizičkih odlika. Na primer, malo čelo podrazumeva nisku inteligenciju.

Uprošćavanje dolazi do izražaja ukoliko se pri ocenjivanju ljudi sagledavaju kao osobe koje poseduju samo nekoliko jasno izraženih i međusobno usklađenih osobina.

Stereotipnost podrazumeva tendenciju da se svim pripadnicima nekog zanimanja ili položaja pridaju iste osobine, na primer, svi Egipćani su druželjubivi.

Budući da su prilikom ocenjivanja nekog čoveka od posebnog značaja uzroci njegovog ponašanja, ovi autori **proces zaključivanja o uzrocima ponašanja osobe koja se opaža**, nazivaju **atribucijom** (Rot i Radonjić, 1992, str. 53). Oni međutim, istovremeno skreću pažnju da je stvarne uzroke nečijeg ponašanja teško otkriti. Prvi je razlog što ljudi nastoje da se prikažu u što boljem svetlu. Drugi je taj što je teško utvrditi da li je neko ponašanje izazvano svojstvima neke individue ili konkretnom situacijom.

Posebno interesantna tema vezana za oblast opažanja osoba je privlačnost ljudskog lica i tela. Marković (2017, str. 97) ističe da rezultati mnogih empirijskih istraživanja ukazuju na to da su simetrija i prosečnost glavni faktori privlačnosti ljudskog lica kao i feminine i maskuline građe tela. Takođe, ovaj autor ukazuje i na to da postoje i studije koje ukazuju na ostljivost u odnosu na sekundarne polne karakteristike. Drugim rečima, preferiraju se ženska lica sa krupnijim očima, manjim nosom i punijim ustima, kao i muška lica sa širokom bradom i gušćim obrvama. Vezano za telesnu konstituciju privlačnijim se smatraju muškarci sa širim ramenima od proseka i žene sa užim strukom od proseka. Ovakve karakteristike pri proceni privlačnosti ljudskog i lica i tela, po mišljenju Markovića (2017) mogu da se objasne evolucionim modelima po kojima su privlačne one telesne karakteristike koje predstavljaju znak za dobar reproduktivni kapacitet, zdravlje i fizičku snagu.

REČNIK POJMOVA

Definicije ključnih pojmova preuzete su od Nikole Rota i Slavoljuba Radonjića (1992), dok je definicija opažanja preuzeta od Radovana Čokorila (2008).

Opazanje – proces kojim postajemo svesni predmeta oko sebe na osnovu njihovog delovanja na naša čula.

Oset – čist neposredan čulni podatak, koji nastaje kao rezultat dejstva draži na čulne organe.

Opazaj – kad se prostim čulnim podacima pridružuje i izvesno značenje.

Opazanje osoba – proces pomoću koga se nekoj osobi koja se neposredno opaža pridaju određena svojstva, osobine i namere.

Atribucija – proces zaključivanja o uzrocima ponašanja osobe koja se opaža.

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA

Kako se definiše opažanje?

Koji faktori utiču na opažanje? Kako se taj uticaj ispoljava?

Kako motivacija utiče na opažanje?

Kako osećanja utiču na opažanje?

Kako prethodno iskustvo utiče na opažanje?

Kakva je razlika između oseta i opažaja?

Navedite zakone organizacije draži u opažaje.

Šta su to predstave?

Kako se definiše pažnja?

Opišite šta se podrazumeva pod prvom impresijom?

Navedite sistematske greške u opažanju osoba.

Šta se podrazumeva pod pojmom atribucija?

Zbog čega je teško otkriti stvarne uzroke nečijeg ponašanja?

REFERENCE

Hrnjica, S., Panić, V., Radoš, K., & Krešić, I. (1997). *Psihologija za II i III razred srednjih umetničkih škola*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Marković, S. (2017). *Domeni estetske preferencije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu i Dosije studio.

Milivojević, Z. (2005). *Emocije*. Novi Sad: Prometej.

Rot, N. & Radonjić, S. (1992). *Psihologija, za II razred gimnazije*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Čokorilo, R. (2008). *Poslovne komunikacije*. Novi Sad: Alfagraf.

3. UČENJE, PAMĆENJE I ZABORAVLJANJE

U ovom poglavlju definišu se i razmatraju osnovni pojmovi vezani za učenje, pamćenje i zaboravljanje. Objasnjavaju se različite vrste učenja među kojima su senzitivizacija, habituacija, klasično uslovljavanje, učenje uviđanjem, učenje po modelu, sticanje motornih veština i savladavanje verbalnog gradiva. Kao sastavni deo procesa učenja prikazani su i proces pamćenja kao i njegove manifestacije i proces zaboravljanja.

3.1. UČENJE

Prema tradicionalnom shvatanju pojma učenja podrazumeva se da je ono svesna i namerna aktivnost, da mu je svrha sticanje znanja ili veština i da je najčešće vezano za namerno ponavljanje (Rot i Radonjić, 1992).

Međutim, danas se proces učenja shvata mnogo šire jer se pod njim podrazumeva sve ono što je čovek „stekao” tokom života. Drugim rečima, pojam učenja se izjednačava sa terminima „sticanje”, „uticaj iskustva” ili „uticaj sredine”.

Rot i Radonjić (1992, str.54) definišu da je:

„Učenje je trajna, ili relativno trajna, promena individue, koja se pod određenim uslovima može manifestovati u njenoj aktivnosti, i koja je rezultat prethodne aktivnosti individue”.

Oni objasnjavaju da je ono trajna ili bar relativno trajna promena individue da bi se učenje razlikovalo od privremenih, kratkotrajnih promena, koje nastaju usled zamorenosti, bolesti, slabe motivacije, alkoholisanosti i sl.

Ovi autori takođe razlikuju i sledeće vrste učenja:

- Senzitivizacija i habituacija
- Klasično uslovljavanje
- Instrumentalno učenje
- Učenje uviđanjem
- Učenje po modelu
- Sticanje motornih veština
- Verbalno učenje

U daljem tekstu biće objašnjene navedene vrste učenja. Objašnjenja i primeri su preuzeti od Rota i Radonjića (1992, str. 55–68).

Senzitizacija i habituacija predstavljaju najprostije oblike učenja. Senzitizacija podrazumeva povećanu osetljivost organizma koja nastaje usled ponavljanja intenzivnih i opasnih draži. Zbog povećanja osetljivosti, organizam na spoljašnje draži reaguje brže i snažnije, a reaguje i na manje količine ili intenzitete draži, na koje ranije nije reagovao. Habituacija, nasuprot senzitizaciji, predstavlja takvo reagovanje u kom se na draži koje se ponavljaju, a nisu od značaja, sve slabije reaguje i na kraju sasvim prestaje. Kod habituacije ili privikavanja, organizam, u stvari uči da ne reaguje.

Tako, na primer, stanovnici velikih gradova vremenom se priviknu na buku ulice. Student se privikne na tihi šapat u učionici. Međutim, ponavljanje neke draži može da dovede i do senzitizacije i to u slučajevima kad je draž intenzivna ili je od psihološkog značaja. Recimo, adolescenti postanu senzitizovani tj. preterano osetljivi na kritičke primedbe roditelja koje im se čine neopravdanim.

Klasično uslovljavanje se vezuje za Pavlovljev ogled. Ruski fiziolog, nobelovac, Ivan Pavlov (1849 –1936) je u okviru eksperimenta koji je izvodio na psima definisao klasično uslovljavanje. Psu koji se nalazio u izolovanoj sobi istovremeno je puštao zvuk metronoma i davao hrana. Posle izvesnog broja ponavljanja, zvuk metronoma (koji je predstavljao neutralnu draž) počeo je da izaziva lučenje pljuvačke. Zbog toga je davanje hrane Pavlov nazvao **beuslovna draž (BD)**, a lučenje pljuvačke **beuslovna reakcija (BR)**. Pod posebnim uslovima (davanje u paru) neutralna draž počela je i sama da izaziva lučenje pljuvačke. Zato je neutralnu draž Pavlov nazvao **uslovna draž (UD)**, a lučenje pljuvačke izazvano njom, nazvao je **uslovna reakcija (UR)**.

UD
(zvuk)

BD _____ BR=UR
(hrana) (lučenje pljuvačke)

Suštinska odlika Pavlovljevog eksperimenta⁴ sastoji se u tome da je osnovni uslov stvaranja uslovne reakcije dodir dve draži u vremenu.

Kada je reč o ljudima, po mišljenju Rota i Radonjića (1992, str. 57), mogu se usloviti različite reakcije kao što su spoljašnje motorne reakcije, reakcije unutrašnjih organa, imunološke i emocionalne reakcije⁵.

Instrumentalno učenje ili učenje uz pomoć pokušaja i pogrešaka vezuje se za istraživanja koja je krajem XIX veka izvodio američki psiholog Torndajk. On je posmatrao životinje koje rešavaju problemske situacije u kojima se nagrađivanje hranom, nakon rešene problem situacije, pokazao kao bitan faktor. Iako su životinje rešavale problem situacije kroz niz pokušaja i pogrešaka,

⁴ Video prikaz eksperimenta možete pogledati na stranici: <https://www.youtube.com/watch?v=hhqumfpxuzI>

⁵ Interesantan članak o emocionalnom uslovljavanju možete pročitati na <https://emocionalnouslovljavanje.wordpress.com/>

Torndajk je zaključio da se aktivnosti učvršćuju ili eliminišu u zavisnosti od efekta do kog dovode. Tako je formulisao *zakon efekta* po kome „*radnje koje dovode do zadovoljenja postojećeg motiva bivaju automatski učvršćene, dok one radnje kojim se to ne postiže, ili dovode do neprijatne kazne, bivaju eliminisane*” (Rot i Radonjić, 1992, str. 61).

U vezi sa zakonom efekta, potkrepljenje igra značajnu ulogu. Pod *potkrepljivanjem* se podrazumeva nagrada koja dovodi do zadovoljenja nekog motiva ili do jačanja nagrađivanog ponašanja. Suština instrumentalnog učenja da ono dovodi do nekog cilja. Drugim rečima, ponašanje koje želimo da učvrstimo treba dosledno nagrađivati (potkrepljivati), a ponašanje koje želimo da eliminišemo ne treba da se nagrađuje. Više ilustracija vezanih za instrumentalno učenje pogledati kod Rota i Radonjića (1992, str. 62–63).

Učenje uviđanjem je takav oblik učenja koji se još naziva i rešavanje problema uviđanjem. Ono se odlikuje *naglošću* i nepostojanjem ponavljanja grešaka. Uviđaju se *odnosi u datoj situaciji*, recimo, odnos sredstva i ciljeva. Nakon uvida u rešenje problemske situacije⁶, pogrešne i neuspešne radnje se ne ponavljaju već se odmah koristi tačno rešenje; takva naglost u rešavanju problema obično se uzima kao znak razumevanja i učešća mišljenja i inteligencije.

Učenje po modelu se još naziva i učenje ugledanjem na uzor. Počiva na fenomenu imitacije. Ono podrazumeva postojanje uzora tj. modela na koji se osoba ugleda, zatim pažljivo posmatranje tog uzora i pamćenje njegovih karakterističnih osobina. Važno je da osoba koja uči bude motivisana da izgleda ili da se ponaša kao uzor. Uzori mogu biti različiti, osobe koje volimo, roditelji, druge osobe vredne pažnje ili one koje se ističu u oblasti koja je značajna za nas.

Učenje na osnovu sadržaja može biti verbalno i motorno.

Verbalno učenje se razlikuje u odnosu na vrstu gradiva. Ono može biti učenje napamet ili memorisanje i može biti s razumevanjem, odnosno pomoću uviđanja odnosa između pojava u vezi sa kojima je dato gradivo.

Sticanje motornih veština vezuje se za savladavanje nekog sporta, borilačkih veština, plesa ili učenje vožnje, na primer. Ono podrazumeva nekoliko važnih psiholoških momenata. Prvo je potrebno upoznati se sa veštinom koja se želi naučiti (posmatranjem uzora koji izvodi veštinu). Potom, potrebna su brojna ponavljanja kako bi se radnja automatizovala. Od ključnog je značaja davanje povratne informacije od stručnog lica (trener, instruktor) osobi koja uči.

Još jedan pojam koji je potrebno izdvojiti kao važan za celokupnu temu učenja jeste **transfer učenja**. Reč *transfer* znači prenošenje, a pod transferom učenja se podrazumeva „*dejstvo nekog ranijeg učenja na kasnije učenje ili na kasniju aktivnost uopšte*” (Rot i Radonjić, 1992, str. 70). Rezultat ili *efekat transfera* može biti pozitivan ili negativan. Ukoliko prethodno učenje olakšava buduće reč je o pozitivnom transferu. Recimo, prethodno znanje latinskog jezika olakšava nam

⁶ Poznat eksperiment vezan za učenje uviđanjem je Kelerov ogled. On je u kavezi u kom se nalazio majmun postavio štap, kutiju i bananu koja visi na vrhu kaveza. Majmun je rešio tu problem situaciju tako što je dohvatio štap, popeo se na kutiju i tim štapom domašio bananu.

trenutno savladavanje engleskog jezika. Međutim, ukoliko sadašnje učenje otežava kasnije ili kasniju aktivnost uopšte, radi se o negativnom transferu.

3.2. PAMĆENJE

Pamćenje i zaboravljanje predstavljaju sastavne delove procesa učenja jer su promene nastale učenjem relativno trajne zahvaljujući pamćenju (Hrnjica, Panić, Radoš i Krešić, 1997). Nikola Rot i Slavoljub Radonjić (1992, str. 74) definišu ***pamćenje kao trajanje onog što je učenjem prethodno stečeno***. Oni smatraju da se učenjem stvaraju određene relativno trajne promene u nervnom sistemu, pa tako pamćenje razumeju kao trajanje tih tragova, a zaboravljanje kao njihovo slabljenje ili nestajanje. Zadržavanje prethodno stečenog znanja ovi autori nazivaju *retencija* tj. zadržavanje. Prepoznaju tri osnovne manifestacije pamćenja. Prva je *reprodukcija* tj. sećanje ili obnavljanje ranijih utisaka ili znanja. Druga je *rekognicija*, tj. prepoznavanje i ono podrazumeva svest da je sada opaženi objekat nekad bio u našem iskustvu. Treća se naziva *ušteda pri ponovnom učenju*. Ona se manifestuje tako da čak i kada se više ne sećamo nekog gradiva, ako ga učimo po drugi put, učićemo ga brže i naučiti za kraće vreme uz manji broj ponavljanja.

Hrnjica i saradnici kada razmatraju šta se pamti ističu da je moguće obnoviti sliku neke osobe ili predela, zapamtiti smisao neke poruke koja je saopštena putem simbola, moguće je i ponoviti ranije učenu motornu veštinu kao što je, recimo plivanje (Hrnjica, Panić, Radoš i Krešić, 1997, str. 38).

3.3. ZABORAVLJANJE

Zaboravljanje, iako je veoma često neprijatno, ima, kako navode Hrnjica i saradnici bar dve korisne posledice (Hrnjica, Panić, Radoš i Krešić, 1997, str. 40). Ono nas oslobađa podataka koji su izgubili na važnosti. Ono nas, takođe, oslobađa i sećanja na neprijatne doživljaje. Ovi autori definišu da je

„zaboravljenje proces tokom koga se privremeno ili trajno, delimično ili potpuno, gubi ono što je ranije bilo naučeno” (Hrnjica, Panić, Radoš i Krešić, 1997, str. 40).

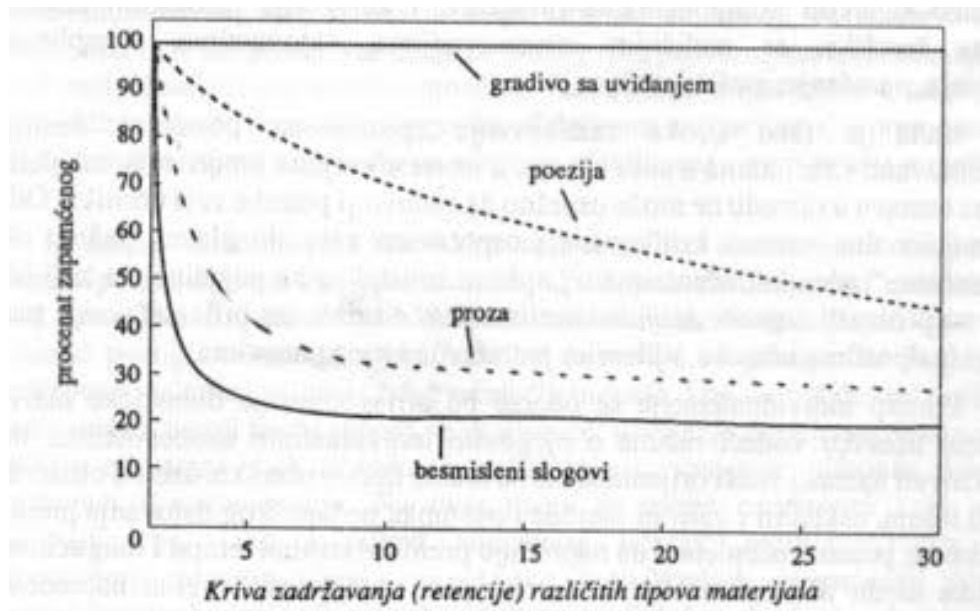
Rot i Radonjić (1992) navode Ebbinghausove⁷ rezultate istraživanja koji ukazuju na karakteristike procesa zaboravljanja. Ebbinghaus uočava da je zaboravljanje u početku veoma brzo, a zatim teče sve sporije. Ono što posle izvesnog vremena ostane u pamćenju, sporije se i zaboravlja. Najviše se zaboravi u prvim časovima posle učenja. Sporije se zaboravlja smisaono gradivo. Konkretnije, Ebbinghaus je eksperimentalnom metodom želeo da utvrditi odnos zaboravljanja i vremena proteklog od učenja, i kao rezultat dobio je sledeće podatke (Čatić, 2008):

- 20 minuta posle učenja zaboravljeno je 42% sadržaja
- 1 sat posle učenja zaboravljeno je 56% sadržaja

⁷ Ebbinghausovu krivu zaboravljanja pogledati kod Rota i Radonjića (1992, str.81).

- 9 sati posle učenja zaboravljeno je 64% sadržaja
- 1 dan posle učenja zaboravljeno je 66% sadržaja
- 2 dana posle učenja zaboravljeno je 72% sadržaja
- 6 dana posle učenja zaboravljeno je 75% sadržaja
- 1 mesec posle učenja zaboravljeno je 79% sadržaja

Pogledati grafik na Slici 5 koji prikazuje tok procesa zaboravljanja različitih tipova sadržaja.

Slika 5. Kriva zadržavanja besmislenog gradiva, sadržaja u prozi, poeziji i suštinskim idejama (Rot i Radonjić, 1992, str.82)

Čokorilo (2008, str. 110) govori o poremećajima pamćenja koji se javljaju zbog oštećenja, oboljenja ili degeneracije mozga, a nekad i zbog psiholoških razloga. On izdvaja:

Amnezije – podrazumevaju potpuni ili delimičan gubitak sposobnosti pamćenja;

Hipermnezije – koje obuhvataju „preterana”, neobično bogata i živa sećanja. One se često dešavaju u situacijama koje su opasne po život u kojima se čovek seti brojnih detalja koje ne pamti u običnom stanju;

Hipomnezije – predstavljaju veoma smanjenu sposobnost da se nauči novi ili obnovi stari sadržaj;

Paramnezije – predstavljaju poremećaj u kom čovek ima lažna sećanja i uveren je da je doživeo nešto što nije moguće doživeti.

Vezano za poremećaje pamćenja jedan od ineteresantnih primera iz umetnosti je prikaz autoportreta umetnika (Đaković Švajcer, 2015) iz vremena kada je umetnik bio zdrav i ostalih sedam portreta nakon što je saznao da boluje od Alchajmerove⁸ bolesti (vidi Sliku 6).

*Slika 6. „Autoportret” – W. Untermohlen
(slika preuzeta iz članka: Đaković Švajcer, 2015).*

⁸ U pitanju je vrsta demencije koja uzrokuje probleme sa pamćenjem, razmišljanjem i ponašanjem. Simptomi se obično razvijaju polako i s vremenom se pogoršavaju do te mere da obolelim osobama znatno mogu ometati obavljanje svakodnevni zadataka.

REČNIK POJMOVA

Definicije ključnih pojmova preuzete su od Nikole Rota i Slavoljuba Radonjića (1992), dok je definicija zaboravljanja preuzeta od Hrnjice i saradnika (Hrnjica, Panić, Radoš i Krešić, 1997).

Učenje – trajna, ili relativno trajna, promena individue, koja se pod određenim uslovima može manifestovati u njenoj aktivnosti, i koja je rezultat prethodne aktivnosti individue.

Pamćenje – je trajanje onog što je učenjem prethodno stečeno.

Zaboravljanje – proces tokom koga se privremeno ili trajno, delimično ili potpuno, gubi ono što je ranije bilo naučeno.

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA

Navedite definiciju učenja.

Navedite vrste učenja.

Šta je to senzitivizacija?

Kako se definiše habituacija?

Šta je od ključnog značaja za klasično uslovljavanje?

Kako glasi zakon efekta?

Šta se podrazumeva pod učenjem uviđanjem?

Kako se još naziva učenje po modelu?

Koje su odlike sticanja motornih veština?

Šta se podrazumeva pod transferom učenja?

Kako definišemo pamćenje?

Koje manifestacije pamćenja postoje?

Šta se podrazumeva pod rekognicijom?

Šta se podrazumeva pod retencijom?

Kako se definiše zaboravljanje?

REFERENCE

Čatić, R. (2008). *Psihologija 3*. Sarajevo: Svjetlost.

Čokorilo, R. (2008). *Poslovne komunikacije*. Novi Sad: Alfagraf.

Đaković Švajcer, K. (2015) Umetničko delo – ekspresija simptoma bolesti. *Glasilo podružnice srpskog lekarskog društva Zaječar*, 40 (2), 57–70.

Hrnjica, S., Panić, V., Radoš, K., & Krešić, I. (1997). *Psihologija za II i III razred srednjih umetničkih škola*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Rot, N. & Radonjić, S. (1992). *Psihologija, za II razred gimnazije*. Beograd: Zavod za udžbenike.

4. MIŠLJENJE I SPOSOBNOSTI

U prvom delu ovog poglavlja bavimo se definisanjem pojma mišljenja i određenjem njegovih vrsta. Posebna pažnja usmerava se na stvaralačko mišljenje i na ono što se podrazumeva pod kreativnim doprinosima. U drugom delu fokus je na sposobnostima među kojima se detaljno bavimo intelektualnim sposobnostima. Pored definicije pojma inteligencije razmatrane su i individualne razlike.

4.1. MIŠLJENJE

Prema psihološkom shvatanju (Hrnjica, Panić, Radoš i Krešić, 1997), suština mišljenja je u shvatanju tj. uviđanju odnosa ili veza između pojava. Drugim rečima, suština mišljenja je u traganju za rešenjem nekog problema. Mišljenje, kako sugerišu Hrnjica i saradnici, predstavlja i oblik adaptivnog ponašanja kada se posmatra sa biološkog i psihološkog stanovišta jer je sredstvo da se zadovolje potrebe jedinke u situaciji u kojoj do tada korišćena sredstva nisu dovoljna.

Ovi autiri definišu da je:

„mišljenje usmereno operisanje znacima ili simbolima pomoću koga dolazimo do uviđanja odnosa” (Hrnjica, Panić, Radoš i Krešić, 1997, str. 43).

Takođe, oni izdvajaju tri ključne karakteristike mišljenja u koje ubrajaju operisanje simbolima, usmerenost procesa i uviđanje odnosa. Operisanje simbolima ili znacima predstavlja najbitniju karakteristiku. Pomoću simbola realnost se svodi na skup bitnih karakteristika, a cilj toga je da se problem učini jasnijim. Usmerenost procesa⁹ zavisi od prirode problema, a od zadatka i izabranog puta za rešavanje zavisi koji će elementi ranijeg iskustva biti aktivirani. Dakle, „proces kojim se usmerava izbor sredstava za rešenje problema naziva se usmerenost mišljenja” (Hrnjica, Panić, Radoš i Krešić, 1997, str. 44). Uviđanje odnosa među pojavama, jeste završna faza u misaonom procesu. Ono nam omogućava da objasnimo neku pojavu tako što dovodimo u vezu elemente za koje pretpostavljamo da su uticali na njeno javljanje. Uviđanje odnosa zajedno sa podacima iz našeg prethodnog iskustva, takođe nam omogućava i da predviđamo buduće događaje sa više ili manje verovatnoće.

4.1.1. VRSTE MIŠLJENJA

Po mišljenju Hrnjice i saradnika, proces mišljenja u sebi sadrži dve suprotne tendencije (Hrnjica, Panić, Radoš i Krešić, 1997). Jedna je rađanje velikog broja ideja na osnovu jedne polazne ideje

⁹ Za ovu fazu vezuje se i *direkcija u mišljenju*, pojam koji je definisao Norman Majer. Pod direkcijom u mišljenju podrazumeva se „način na koji smo problemu prišli i zavisi od načina na koji se problem vidi ili od toga u čemu vidimo teškoću problema” (Rot i Radonjić, 1992, str. 108).

– *divergentno mišljenje*. Druga je svođenje pojedinačnog na opšte, a proces kojim se dolazi do ovakvog rezultata naziva se *konvergentno mišljenje*.

Kada je reč o vrstama mišljenja u odnosu na stepen realizma, razlikuju se realističko i imaginativno mišljenje (Hrnjica, Panić, Radoš i Krešić, 1997). *Realističko mišljenje* podrazumeva da su misaoni procesi usmereni na rešavanje stvarnih životnih problema i da su sredstva koja su potrebna za rešavanje jasno određena u prostoru i vremenu. Takođe, kod realističkog mišljenja postoji „objektivna istina” i samo jedno tačno rešenje (Rot i Radonjić, 1992, str. 115).

Kritičko mišljenje se vezuje za rešavanje problema u nauci i za njega je karakterističan mnogo veći stepen discipline i preciznosti u odnosu na ostale vrste.

Imaginativno mišljenje karakteriše se maštom i razlikuje se od realističkog po tome što se slobodnije kombinuju veze, pod uticajem je ličnih stavova i želja i manje je zavisno od uobičajenog načina rešavanja problema.

Rot i Radonjić (1992) ističu da su različiti oblici imaginacije usmereni na stvaranje neke objektivne tvorevine, recimo tehničkog pronalaska, pesme, novele, romana, slike, a oni mogu u većoj ili manjoj meri biti okrenuti realnosti. Oblici imaginacije koji nisu usmereni na stvaranje neke objektivne tvorevine još više su oslobođeni zahteva realnosti. Takvi su, na primer snovi, maštanje, sanjarenje, dečje igre, fantaziranje.

Stvaralačko mišljenje može da se definiše na osnovu više kriterijuma vezanih za kreativnost. Rot i Radonjić (1992, str. 113) ističu da se prema najstrožem kriterijumu, o stvaralačkom procesu može govoriti kada on dovodi do društveno vrednog i originalnog dela, koje nema prethodnika u istoriji ljudske civilizacije. Takava su na primer dela Nikole Tesle (vidi Sliku 7).

Prema blažem kriterijumu, o stvaralaštvu se može govoriti kada pojedinac stvori nešto originalno, bez obzira na to da li je neko pre njega u istoriji čovečanstva stvorio nešto slično (umetnička dela, naučna i tehnička otkrića). Prema još blažem kriterijumu stvaralaštvo je svako ponašanje koje poseduje originalnost i izuzetnost (duhovit razgovor, nameštanje stana, odevanje i sl.). Oni opisuju tok i faze stvaralačkog mišljenja na sledeći način:

Prva faza – *priprema ili preparacija* – podrazumeva prikupljanje informacija ili sticanje znanja vezanih za temu kojom se stvaralac bavi;

Druga faza – *inkubacija* – traje duži ili kraći vremenski period i karakteristična je po tome što stvaralac ne radi aktivno na problemu;

Treća faza – *iluminacija, inspiracija ili nadahnjuće* – sastoji se u iznenadnom ili spontanom javljanju ideje;

Četvrta faza – *proveravanje ili verifikacija* – odnosi se na proveravanje funkcionisanje ideje u realnosti.

Slika 7. Nikola Tesla

(fotografija preuzeta sa <http://www.panacomp.net/nikola-tesla-museum-belgrade/>)

4.1.2. VRSTE STVARALAČKOG DOPRINOSA

Propulziona teorija stvaralačkog doprinosa (*Propulsion Theory of of Creative Contribution*) (Sternberg, Kaufman, & Pretz, 2002), fokusira se na to kako stvaralački poduhvat može da promeni čitavo polje neke određene discipline. Autori ove teorije razmatraju dve vrste mogućeg doprinosa i predlažu da se napravi razlika između poduhvata koji ostaje u postojećim okvirima discipline kojoj pripada i ne menja postojeću paradigmu, i stvaralačkog poduhvata koji menja osnovne pretpostavke čitave oblasti kojoj pripada.

U kontekstu stvaralaštva, kao profesionanog opredeljenja osobe, ovi autori razlikuju osam vrsta stvaralačkog poduhvata koji mogu doprineti disciplini kojoj pripadaju.

- *Replikovanje* predstavlja najjednostavniji tip stvaralačkog doprinosa. Podrazmeva kopiranje, ponavljanje ili ponovno kreiranje starog dela bez unošenja novina. Priča o Čoveku-Šišmišu (*Betmen*) prvi put je objavljena 1939. godine u *Detektivskim stripovima*, a od 1943. godine snimljen je veliki broj filmskih, televizijskih animiranih adaptacija ovog stripa.
- *Redefinisanje* uključuje doprinose koji prezentuju drugačiju perspektivu, nov pogled na postojeće postavke u okviru određene discipline. Jednom prilikom Endi Vorhol je prezentovao supu kao umetničko delo.

- *Unapređivanje* je takav tip stvaralačkog doprinosa koji proširuje određenu disciplinu, tako što se u nju uvode neznatne promene koje ne remete pravac u kom se određena oblast stvaralaštva već razvija. Jedan od takvih poduhvata može se pronaći u književnosti, recimo kod Ketii Rajhs. Junakinja jedne njene novele je forenzička antropološkinja, a ne detektiv ili advokat, što je uobičajeno zanimanje za žanr u kom Ketii Rajhs stvara.
- *Izuzetno unapređivanje* predstavlja takav doprinos koji stvaralaštvo pomera više koraka unapred. Vidljivo je u stvaralaštvu onih umetnika koji unose novine koje pomeraju granice stvaralaštva jer su tako ispred svog vremena. Mocart je jedan od takvih umetnika.
- *Promena pravca (Redirection)* podrazumeva stvaralački doprinos koji usmerava razvoj celokupne oblasti u novom, drugačijem pravcu. Pikasova slika „Gospođice iz Avinjona” (ulje na platnu, 1907) smatra se prvom kubističkom, avangardnom i modernom slikom XX veka. Nalazi se u Muzeju moderne umetnosti u Njujorku.
- *Rekonstrukcija (Reconstruction)* uključuje takve stvaralačke poduhvate koji usmeravaju određenu disciplinu na mesto na kom je već bila i to sa ciljem rekonstrukcije prošlosti, kako bi ta disciplina mogla da se – sa te tačke u prošlosti, razvija dalje u novom i drugačijem smeru. Mnogi umetnici iz perioda renesanse vraćaju se uzorima iz klasične tradicije antike. Budući da je srednjovekovna umetnost zaboravila perspektivu i anatomiju, renesansa se vraća antičkim principima, gradeći novo na starim osnovama. Nov i drugačiji pravac prepoznaje se u tome što je veliki broj umetnika počeo da upotrebljava naučne principe iz tehnologije, optike i anatomije u stvaralaštvu.
- *Reiniciranje* tj. *ponovno započinjanje* podrazumeva najveći stvaralački doprinos u nekoj oblasti. Karakteriše ga menjanje osnova i temelja, zauzimanjem nove polazišne osnove tj. početne pozicije koja do tada nije postojala, a sa koje će se disciplina dalje razvijati. Takav je, na primer, Ajnštajnov doprinos.
- *Integracija* se odnosi na stvaralački poduhvat koji spaja dve ili više različitih oblasti, kao što recimo, Džordž Lukas kombinuje samurajske filmove sa žanrom naučne fantastike da bi režirao *Rat zvezda (Star Wars)*. Drugi primer je nova forma koja se naziva slikanje plesom (*paint dancing*) u kojoj se spajaju ples i slikarstvo. Tokom plesnog performansa umetnik stvara sliku koristeći plesni pokret, svoje telo i slikarske alate.

Iako navedene vrste, mogu da se razlikuju u odnosu na meru i domet dokle seže određeni stvaralački doprinos, važno je napomenuti da ne postoji način da se vrednuje stvaralaštvo na osnovu kreativnog doprinosa. U okviru svake od vrsta mogu postojati i kvantitativne razlike, a moguće je i da jedan određen stvaralački poduhvat pripada različitim navedenim vrstama. U vreme visoke renesanse u Italiji, kada je vladala ideja genijalnog umetnika, nadahnutog i datog od Boga, i kada su se vrednovali univerzalnost ali i individualnost, izdvojio se Leonardo da Vinči, koji se i danas smatra jednim od najvećih stvaralaca u istoriji umetnosti.

4.2. SPOSOBNOSTI

Po mišljenju Hrnjice i saradnika o sposobnostima neke osobe zaključujemo na osnovu njenog uspeha u nekoj delatnosti, a proveru u praksi predstavlja osnovni metod za utvrđivanje toga koliko je koja sposobnost razvijena (Hrnjica, Panić, Radoš i Krešić, 1997). Ovi autori razlikuju perceptivne tj. opazajne sposobnosti koje su usmerene na prijem i obradu informacija, zatim intelektualne sposobnosti koje su zadužene za obradu informacija i na kraju, psihomotorne

spособnosti koje čoveku služe da bi reagovao na informacije iz sredine. Mi ćemo u daljem tekstu detaljnije razmotriti intelektualne sposobnosti.

4.2.1. INTELEKTUALNE SPOSOBNOSTI

Uopšteno gledano, intelektualne sposobnosti se mogu definisati kao

„uspešnost u obavljanju onih aktivnosti koje odlikuje složenost, neutemeljenost u ranijem iskustvu i težina zadatka” (Hrnjica, Panić, Radoš i Krešić, 1997, str. 48).

Među intelektualnim sposobnostima inteligencija izaziva najviše interesovanja. Ona objedinjuje u sebi intelektualne operacije kao što su uviđanje, apstrahovanje, uopštavanje, vrednovanje i sl. (Hrnjica, Panić, Radoš i Krešić, 1997).

Rot i Radonjić (1992, str. 120) definišu inteligenciju kao:

„sposobnost adaptacije ili prilagođavanja ili kao sposobnost korišćenja starog iskustva u novim situacijama”.

U vezi sa merenjem inteligencije ovi autori navode Bine-Simonovu skalu koja meri umni količnik. „Skala se stvara tako što se za svaku godinu starosti (od 3. do 14. ili 16) stvaraju zbirke od 6 zadataka. Za jedan uzrast (jednu godinu) postoji 6 zadataka, svaki ispravno rešen zadatak vredi 2 „umna meseca”. Ako dete položi svih 6 zadataka, dobije 12 „umnih meseci”, tj. 1 godinu umnog uzrasta. Svi položeni zadaci se sabiraju čime se određuje *umni uzrast deteta*. Umni uzrast se upoređuje sa *kalendarskim uzrastom* (stvarnom starošću deteta). On može biti jednak, veći ili manji od kalendarskog uzrasta” (Rot i Radonjić, 1992, str. 120–121).

Dakle, „količnik inteligencije je količnik između umnog i kalendarskog uzrasta, a formula za izračunavanje umnog količnika je količnik umnog uzrasta (MU) i kalendarskog uzrasta (KU) puta 100”.

$$\text{IQ} = \frac{\text{MU}}{\text{KU}} \times 100$$

Slika. 8. Formula za izračunavanje količnika inteligencije

Ovi autori navode da se na osnovu ove skale deci zadaju različiti zadaci. Recimo, od njih se traži da uoče odnos sličnosti ili razlike između odabranih objekata ili pojmova. Zatim, pomoću ovih skala se ispituje obim neposrednog pamćenja ili opšte znanje.

Takođe, od značaja za razumevanje inteligencije je i činjenica da postoje *individualne razlike u inteligenciji*. Rot i Radonjić (1992, str. 125–126) navode da prosečnu inteligenciju imaju osobe čiji se umni količnik nalazi u opsegu između 90 i 110. Generalno posmatrano, osobe koje su normalne u pogledu inteligencije su one čiji se umni količnik nalazi u rasponu između 70 i 130.

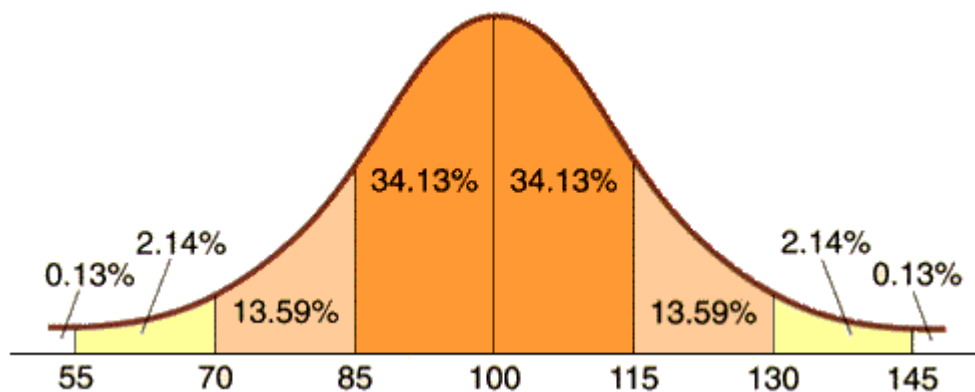
Osobe iznad 130 smatraju se obdarenima, talentovanim a ponekad i genijalnim. Sa druge strane, osobe s umnim količnikom ispod 70 svrstavaju se u umno zaostale. Postoje 3 grupe umno zaostalih osoba:

Debili – umni količnik je između 50 i 70; odrasli debili imaju umni uzrast od 8 do 12 godina;

Imbecili – umni količnik je između 20 i 50; odrasli imbecili imaju umni uzrast između 3 i 7 godina;

Idioti – umni količnik je ispod 20, a umni uzrast odraslih idiota je ispod 3 godine.

Na osnovu svega rečenog u vezi sa intelektualnim sposobnostima, autori zaključuju da negde oko 50% ljudi ima količnik inteligencije između 90 i 110, negde oko 2.5% ljudi ima veoma superiornu inteligenciju (preko 130), potom 2.5% ljudi je intelektualno zaostalo (ispod 70), dok je samo 0.5% ljudi je genijalno (preko 140).

Slika 9. Prikaz individualnih razlika u količniku inteligencije izražen u procentima (slika preuzeta sa <http://psihoterapijsketeme.rs/>)

REČNIK POJMOVA

Definicije ključnih pojmova preuzete su od Nikole Rota i Slavoljuba Radonjića (1992), dok je definicija mišljenja preuzeta od Hrnjice i saradnika (Hrnjica, Panić, Radoš i Krešić, 1997).

Mišljenje – usmereno operisanje znacima ili simbolima pomoću kojih dolazimo do uviđanja odnosa.

Inteligencija – sposobnost adaptacije ili prilagođavanja ili kao sposobnost korišćenja starog iskustva u novim situacijama.

Količnik inteligencije (IQ) – je količnik između umnog i kalendarskog uzrasta.

Formula za izračunavanje umnog količnika (IQ) – količnik umnog (MU) uzrasta i kalendarskog uzrasta (KU) puta 100.

.

PITANJA ZA PROVERU ZNANJA

Navedite definiciju mišljenja?

Koje sve vrste mišljenja postoje?

Šta se podrazumeva pod konvergentnim, a šta pod divergentnim mišljenjem?

Kako se po najstrožem kriterijumu definiše stvaralačko mišljenje?

Navedite faze stvaralačkog mišljenja.

Kakve sve sposobnosti postoje?

Kako se definišu intelektualne sposobnosti?

Definišite inteligenciju.

Šta je to količnik inteligencije i kako se on izračunava?

Navedite koje su individualne razlike u intelektualnim sposobnostima.

REFERENCE

- Hrnjica, S., Panić, V., Radoš, K., & Krešić, I. (1997). *Psihologija za II i III razred srednjih umetničkih škola*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Rot, N. & Radonjić, S. (1992). *Psihologija za II razred gimnazije*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Sternberg, R. J., Kaufman, J. C., & Pretz, J. E. (2002). *The Creativity Conundrum: A Propulsion Model of Kinds of Creative Contributions*. New York: Psychology Press.